

STEINER, Petr: RUSKÝ FORMALISMUS: METAPOETIKA. Preložil František A. Podhajský. Brno : Host, 2011. 292 s.

V okruhu odbornej verejnosti sa už dávno vie, že slovenská literárna veda do svojej modernej fázy dokázala prestúpiť aj vďaka záujmu niekoľkých osobností o výsledky popredných predstaviteľov ruského formalizmu. A rovnako známa je skutočnosť, že sa tak udialo v priebehu medzivojnového obdobia, keď vznikli dokonca aj preklady viacerých reprezentatívnych príspevkov. (Zrejme ani netreba veľmi pripomínať, že v tomto smere bol iniciatívny najmä Mikuláš Bakoš, ktorý preložil články od Viktora Šklovského, Romana Jakobsona, Jurija Tyňanova či Borisa Ejchenbauma.)

O to viac nás môže mrziť, že doposiaľ nemáme k dispozícii rad významných publikácií podávajúcich o príslušnom literárnovednom hnutí zo začiatku 20. storočia systematický obraz. Nevlastníme dokonca ani preklad povestnej práce Viktora Erlicha (*Ruský formalizmus: História – doktrína*, 1955), o ktorú sa najrôznejší bádatelia opierajú zrejme najviac. (Z originálu čerpal napríklad aj Anton Popovič, ako sa o tom môžeme presvedčiť v jeho knihe *Štrukturalizmus v slovenskej vede*.)

Veľké uznanie si však zaslúži brnianske vydavateľstvo Host, keďže nedávno, v preklade Františka A. Podhajského, vydalo monografiu, ktorá poskytuje o ruskom formalizme nemenej dôležité informácie. Jej autorom je pražský rodák Petr Steiner (1946), pričom uverejnená bola aj tentoraz (rovnako ako v iných krajinách) pod svojím pôvodným názvom *Ruský formalizmus: Metapoetika*.

Ako zaujímavý sa inak ukazuje fakt, že keď sa Petr Steiner odsťahoval do Spojených štátov amerických (z Československa emigroval po augustovej okupácii v roku 1968), dospel k rozhodnutiu, že svoje vysokoškolské štúdium bohemistiky, estetiky a rusistiky dokončí na slávnej Yaleovej univerzite aj pod vedením spomínaného Viktora Erlicha. Ale ani táto okolnosť nakoniec nezabránila tomu, aby v roku 1984, už ako pedagóg na Pennsylvánskej univerzite, publikoval monografiu so značne odhodným pomerom k vybranej problematike.

Predovšetkým asi treba zdôrazniť, že na rozdiel od svojho predchodcu nepovažoval za dôležité rozvádzať, aké boli vôbec počiatky a následný vývoj formálnej školy. A hoci v uvedenej publikácii môžeme nájsť aj také miesta, kde tieto problémy nadhodil – nachádzajú sa hlavne v úvodnej kapitole Kdo je formalizmus, čo je zač? a v záverečnej kapitole Vývojový význam ruského formalizmu –, predsa len platí, že historiografický výskum neuprednostnil.

Veľmi zjednodušene povedané, jeho ústredným cieľom bolo odhaliť, k akým vedeckým konceptom vlastne jednotliví formalisti dospeli. Alebo presnejšie, vychádzajúc z presvedčenia, že ruský formalizmus nebol jednotným hnutím, Petr Steiner sa namiesto genetického hľadiska rozhodol uplatniť hľadisko typologické, cez ktoré by bolo naozaj vidieť, že zástancovia tzv. formálnej metódy – a to sa týka tak členov Spoločnosti pre výskum básnického jazyka (OPOJAZ), ako aj zástupcov Moskovského lingvistického krúžku – vytvorili viacero svojráznych teoretických modelov.

Ako signalizuje už podtitul práce, jej autor v konečnom dôsledku usúdil, že urobí najlepšie, ak príslušnú typológiu vyhotoví za pomoci vedného odboru, ktorý popisuje

výstavbové prostriedky literárnych diel. Pritom ho značne v tomto smere ovplyvnila myšlienka, že priamo na základe poetiky možno priblížiť, v čom spočíva osobitosť jednotlivých formalistických predstáv o samotnom literárnom diele.

Zároveň asi netreba obchádzať ani dobový kontext, pretože metapoetický prístup bol mimoriadne rozšírený práve v tom čase, keď túto monografiu publikoval. V predhovoroch k jej českému vydaniu dokonca sám pripomenul osobnosti, ktoré rovnako postupovali povedzme v oblasti historiografie (Hayden White: *Metahistória*, 1973) či sociológie (Richard H. Brown: *Poetika pre sociológiu*, 1977).

Čo je však dôležité vedieť, Petr Steiner vypracoval typológiu roztriedujúcu teoretické modely ruského formalizmu konkrétne podľa dvoch osobitých trópov. Jednak teda ide o metaforu, prostredníctvom ktorej sa pokúsil priblížiť celkovo až tri varianty formálnej školy, a jednak o synekdochu, ktorú zase zdôraznil v prípade štvrtého – a podľa jeho názoru aj posledného – variantu.

Ponechajme teraz bokom, že o metodologickom založení tejto tropologickej typológie nenapísal podrobnejší komentár. (Hoci aj vďaka nemu by sme mohli vydedukovať napríklad to, do akej miery ho inšpirovala známa reflexia metaforického a metonymického princípu, s ktorou už dávnejšie prišiel Roman Jakobson.) Ako kľúčová sa v tejto súvislosti javí skôr skutočnosť, že fakticky vytvoril niečo, čo ponúka systematizovaný súbor konkrétnych typov formalistického bádania.

Prírodné, jedným z veľkých rizík každej klasifikácie je až prílišné zjednodušovanie daných objektov. A vôbec o tom nehovoríme náhodou, lebo ani Petr Steiner sa takejto simplifikácii – čo koniec koncov priznal sám – nedokázal vyhnúť. Ešte predtým si však môžeme ukázať, akým spôsobom jednotlivé obmeny formálnej školy roztriedil. Inými slovami, v stručnosti sa teraz pokúsime objasniť, čo daná typológia skutočne implikuje.

Čo sa týka jej metaforickej línie, už sme poznamenali, že Petr Steiner do nej celkovo zaradil až tri teoretické modely. Z nich si ako prvý povšimol tzv. „mechanistický“ model, ktorý podľa jeho mienky môže najlepšie priblížiť metafora stroja, pretože jeho vznik nado všetko podmienila potreba vyskúmať, z čoho sa literatúra skladá, respektíve, aký je vnútorný mechanizmus každého literárneho diela.

Je pritom dôležité dodať, že základné kontúry tohto modelu ozrejmil s prihliadnutím na Viktora Šklovského. Súčasne skonštatoval, že to bol práve on, kto sa v rámci ruského formalizmu prepracoval k názoru, podľa ktorého platí, že najdôležitejšími problémami literárnej vedy sú „*obecná technológia literárnej produkcie a zákony, jež ji řídí*“ (s. 69).

So zreteľom na druhý teoretický model sa Petr Steiner rozhodol zužitkovať metaforu organizmu, a to v presvedčení, že jeho reprezentanti do značnej miery napodobili biologický výskum živých tvorov. Napríklad práce Viktora Žirmunského a Alexandra Skafytymova sú podľa neho jasným dokladom toho, že niektorí formalisti za hlavnú charakteristickú črtu literárneho diela pokladali funkčnú jednotu. A zase práce Vladimíra J. Proppa a Michaila Petrovského vyzdvihol preto, lebo si povšimol, že ich zaujal problém variability určitých literárnych foriem.

Len mimochodom, Steinerov príklon k danej metafore uľahčuje pochopiť, prečo uvedený model ruského formalizmu predstavil ako „morfológický“. Náležité pomenova-

nie však ani v tomto prípade nemusel hľadať prídlho, keďže niektoré z týchto osobností využívali pojem morfológie priamo. (Stačí si len spomenúť na titul Proppovej *Morfológie rozprávky*, ktorá je dostatočne známa nakoniec aj u nás.)

Pokiaľ ide o tretí variant, pomocou metafory systému sa autor svojráznej typológie pokúsil zvýrazniť, že natrafil na teoretický model, ktorý vzišiel z myšlienky prebádať, na podklade akých činiteľov môžeme konkrétne diela zaradiť do väčších literárnych celkov. V spojitosti s týmto „systémovým“ modelom formálnej školy si osobitne povšimol Jurija Tyňanova, pričom aj osvetlil, prečo tohto bádateľa spomedzi rozličných celkov upútal hlavne fenomén literárnych dejín.

Je teda zjavné, že Petr Steiner napokon aj do tretice využil jedinečnú metaforu z toho dôvodu, aby odhalil, v čom je daný prístup k literárnemu dielu osobitý. Rozdielne si počínal až pri štvrtom modeli, a to najmä preto, lebo chcel potvrdiť, že formalistov okrem stavby či celkovej príslušnosti literárneho diela zaujímal samotný jazyk, čiže materiál, z ktorého je toto dielo zostavené.

Ostatne ani neprekvapuje, že tentoraz za nosnú označil synekdochu, respektíve jej známu obmenu *pars pro toto* (časť za celok), keďže potreboval dať jasne najavo, že niektorí predstavitelia formalizmu uvažovali o literatúre práve na pozadí základných vlastností jazyka. Len pre úplnosť dodajme, že tento teoretický model rozčlenil na tri vetvy, vďaka čomu mohol samostatne preskúmať, prečo osobnosti ako Lev Jakubinskij, Boris Ejchenbaum, Osip Brik či Roman Jakobson analyzovali tieto špecifické javy: „zaumný“ jazyk, verš a výraz.

Asi by nebolo vhodné, ak by sme v tejto chvíli nepovedali, že uvedená typológia v nás vyvoláva aj isté rozpaky. Samozrejme, ešte lepšie by bolo, ak by sme vystriehli, či nie je pochybná priamo vo svojich základoch, pretože sa skutočne môže zdať, že meta-poetický prístup vedie až k neprirodzenej reštrukturalizácii formalizmu. Ale keďže ide o problém, ktorý sa na malom priestore vyriešiť nedá (ak vôbec), o našich rozpakoch sa pokúsime prehovoriť aspoň v prípade tých javov, ktoré jej hodnotu iba oslabujú.

Dobre si uvedomujeme, že každá typológia určitých faktov predpokladá čiastočnú redukciu ich kvalitatívnej úrovne. Bez nej by sa ani nedala dosiahnuť prehľadnosť, ktorú od hocakého triedenia všeobecne vyžadujeme. Pri pohľade na Steinerovu typológiu sa však nedokážeme ubrániť dojmu, že myslenie niektorých osobností formálnej školy redukuje nad zvyčajnú mieru.

Zbavený viacerých jednotlivostí je povedzme už spôsob, akým podáva Viktora Šklovského, čo je naozaj škoda, keďže vo svojej formalistickej fáze uvažovania o literatúre ponúkol predsa len viac ako obyčajný mechanicizmus. Jeho známa kniha s názvom *Teória prózy* je dobrým príkladom toho, že sa nebránil ani názorom, pre ktoré by mohol byť považovaný za reprezentanta ostatných teoretických modelov formalizmu.

Treba uznať, že Petr Steiner výskyt tohto sploštenia dodatočne dokázal zaznamenať sám. V rámci spomínaného predhovoru uviedol dokonca aj odkaz k štúdiu, v ktorej svoj predošlý postoj upravil práve v súvislosti s Viktorom Šklovským.

Spomedzi viacerých problematických javov nemožno obísť ani príliš široké vnímanie formalizmu. A aj keď je pochopiteľné, prečo sa na tomto mieste vyskytuje (každá z daných osobností je s formalizmom viac či menej spojená), zdá sa, že niektoré stanoviská

z tejto oblasti vedeckého bádania vybočujú. Napríklad Jakobsonovo chápanie jazykového systému sa javí skôr ako štrukturalistické, keďže na fenomén dialektickosti kladie oveľa väčší dôraz, než sa dá čakať od akejkoľvek formalistickej koncepcie.

I napriek týmto pochybnostiam či výhradám vykonalo vydavateľstvo Host vydaním Steinerovej monografie mimoriadne záslužný čin. Potvrďuje, že ruský formalizmus bol naozaj heterogénnym útvarom – hnutím, ktoré pozostávalo z množstva najrôznejších koncepcií (ako uviedol aj Petr Steiner, jeho zástupcovia nadovšetko prejavovali „*odpor k redukcii různorodosti umění na jediné vysvětlující schéma*“, s. 255).

Aj vďaka tejto knihe sa ako bezpredmetné ukazujú vyhlásenia, ktoré stoja na presvedčení, že samotní formalisti boli vo výskume literatúry jednostranní, v dôsledku čoho ani nedokázali odpovedať na hromadu otázok súvisiacich napríklad s literárnymi dejinami či významovou stránkou konkrétnych literárnych diel. (Obdobné vyhlásenia sa objavili aj v kontexte českej a slovenskej literárnej vedy, a to najmä v päťdesiatych rokoch 20. storočia, keď z dôvodu násilného pretlačania marxistickej ideológie vzniklo, slovami Josefa Hrabáka, „strašidlo formalizmu“.)

Záverom ešte treba poznamenať, že publikáciu okrem stručného životopisu jej autora uzatvára doslov českého literárneho vedca Bohumila Fořta (*Forma a metoda*). Ten si zaslúži pozornosť napríklad aj preto, lebo prezrádza, do akej miery je Steinerov text spätý s ďalšími významnými textami pojednávajúcimi o rovnakej problematike.

Súčasne sa v ňom rieši otázka, či ruský formalizmus ovplyvnil český štrukturalizmus. Takouto cestou sa totiž dá naznačiť, prečo by sme sa o toto hnutie mali zaujímať stále, hoci už ubehlo takmer sto rokov od okamihu, keď sa vo svojich osobitých verziách sformovalo.

Dušan Teplan

PhDr. Dušan Teplan, PhD.
Filozofická fakulta UKF
Štefánikova 67
949 74 Nitra
SR
e-mail: dteplan@ukf.sk

PREKLAD AKO KULTÚRNA A LITERÁRNA MISIA. Zborník prác z medzinárodnej konferencie. Zostavovatelia A. Kulihová a O. Škvareninová. Bratislava : Univerzita Komenského, 2010. 182 s.

Predkladaný zborník prináša súbor všetkých referátov, ktoré odzneli na rovnomennej konferencii, ktorá sa konala na pôde Filozofickej fakulty UK v Bratislave v roku 2008. Konferencia bola venovaná predovšetkým 100. výročiu narodenia novinára a prekladateľa Andreja Vrbackého (1908 – 1974), ktorý má najmä v dejinách slovenskej žur-